

Przemysław BROM (Katowice)

Akademia Techniczno-Humanistyczna, Bielsko Biała

ICJJ „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje

UDK 811.163.4(497.16)

WSPÓŁCZESNE EUROPEJSKIE TENDENCJE JĘZYKOWE NA PRZYKŁADZIE SYTUACJI JĘZYKA CZARNOGÓRSKIEGO

Zmiany, które zaszły na politycznej mapie Europy w dwóch ostatnich dziesięcioleciach, spowodowały problem budowania struktur młodych państwowości w warunkach różnorodności etnicznych, nierównych warunków gospodarczych i całego szeregu innych utrudnień. Niezwykle ciekawe są próby sformułowania programu rozwoju świadomości narodowej w nowopowstałych państwach (jak również w tych, które powróciły do niezależności po okresie pozostawiania w większym systemie państwowym).

Niezwykle ciekawe są próby sformułowania programu rozwoju świadomości narodowej Czarnogórców, ponieważ jednym z najważniejszych elementów budowania wspólnoty narodowej jest istnienie jej języka urzędowego. W przypadku bliskiego podobieństwa językowego sama jego nazwa odgrywa ważną rolę w procesie budowania więzi w grupie. Za niezwykle ważny uważa się psychologiczny aspekt wykorzystywania nazwy języka w szkołach, na ulicy, w domu i pracy, co kształtuje przekonanie o odmienności grupy. Obecna sytuacja na sztokawskim obszarze językowym, kiedy to istnieje wspólny słowiański system językowy, którego socjolingwistyczne podsystemy funkcjonują jako standardy narodowe, wydaje się być rozwiązaniem najlepiej odzwierciedlającym współczesne tendencje językowe na Bałkanach.

Procesy społeczno polityczne przebiegające pod koniec XX wieku doprowadziły do powstania szeregu nowych państw, które stały się

równoprawnymi uczestnikami procesów międzynarodowych. Zmianom uległy dotychczasowe granice – wyznaczone nie w wyniku procesów etnicznych i kulturowych, lecz będące efektem konfliktów i kompromisów między siłami polityczno-gospodarczymi. Powstał problem budowania struktur młodych państwowości w warunkach różnorodności etnicznych, nierównych warunków gospodarczych i całego szeregu innych utrudnień – od działań międzynarodowych korporacji do konfrontacji współczesnych ideologii. W ich obliczu w wielu państwach w obawie przed ponowną utratą państwowości pojawiły się tendencje niedemokratyczne.

Niezwykłe ciekawe są próby sformułowania programu rozwoju świadomości narodowej Czarnogórców.¹ Jest to bowiem proces najtrudniejszy w przypadku niewielkich narodów, które dodatkowo pozostawały elementem większego systemu państwowego i z tego powodu nie udało im się stworzyć systemu instytucji mających na celu kształtowanie tożsamości narodowej. Zagrożenie jest tym większe, im większą przewagę w strukturach państwa ma naród dominujący, dysponujący środkami prowadzącymi do narzucania swoich tradycji i polityki kulturowej. Bardzo często efektem tego jest asymilacja słabszego narodu, przy czym nierzadko odbywa się to przy wsparciu ze strony systemów oligarchicznych.

Jednym z najważniejszych elementów budowania wspólnoty narodowej jest istnienie jej języka urzędowego. W przypadku bliskiego podobieństwa językowego sama jego nazwa odgrywa ważną rolę w procesie budowania więzi w grupie. Za niezwykle ważny uważa się psychologiczny aspekt wykorzystywania nazwy języka w szkołach, na ulicy, w domu i pracy, co kształtuje przekonanie o odmienności grupy. Podkreśla się również znaczenie symboli narodowych, flagi, godła, waluty, folkloru, wydarzeń sportowych i innych.

Język narodu i państwa jest instrumentem społecznej komunikacji i podstawą jego kultury. Analizę sytuacji językowej na danym terytorium i w określonej przestrzeni czasowej zacząć należy od sytuacji społecznej, która ją determinuje. Ma na nią wpływ szereg elementów struktury społecznej. Badacze wskazują na grupę stałych elementów w relacji społeczeństwo-język, które powodują traktowanie języka jako swego rodzaju fenomenu społecznego – *lustra* w którym odbija się obraz

¹ Por. P. Brom: Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny. Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2007.

społeczeństwa. Zależność ta nie polega na wzajemnej nierozłączności, lecz na uzupełnianiu się i uwarunkowywaniu. Socjolingwista Fernando Rosi-Landi pisze, że o czymś, co da się opisać jako język bez społeczeństwa, w najlepszym wypadku można powiedzieć, że jest to martwy język.²

W analizie literacko-językowej sytuacji w Czarnogórze należy wziąć pod uwagę: 1) tradycję językowo-piśmienniczą, 2) uwarunkowania społeczne oraz 3) sytuację narodu czarnogórskiego, jak również innych narodów i mniejszości narodowych w Republice Czarnogóry.

Język, którym posługują się mieszkańcy Czarnogóry jest systemowo bliski językom używanym w Bośni i Hercegowinie, Chorwacji czy Serbii. Narody mieszkające na obszarze dawnej Jugosławii posługują się językami, które wzajemnie rozumieją. Faktem jest również istnienie różnic i elementów charakterystycznych w każdym z tych języków. Język czarnogórski posiada szereg elementów specyficznych, które jednakże nie uniemożliwiają jego użytkownikom komunikacji z pozostałymi narodami obszaru sztokawskiego.³

Jednym z najistotniejszych elementów tożsamości kulturowej i państwowej jest język. Oprócz języka tożsamość determinuje struktura państwa, terytorium, historia, różne formy kultury narodowej itd. Analizując stosunek tożsamości kulturowej i języka w Czarnogórze można zapytać: czy istnieje odrębna czarnogórska tożsamość kulturowa jako ważny element struktury społecznej i czy można zatem mówić o języku czarnogórskim jako niezależnym bycie? Należy zaznaczyć, że tożsamość kulturowa każdego społeczeństwa jest wynikiem prowadzonej na tym polu polityki państwa, a w Czarnogórze, poza kilkoma próbami w latach dziewięćdziesiątych, nie udało się wypracować pomysłu na strategię w tym zakresie. Pod pojęciem polityka językowa rozumiemy zespół dyrektyw dotyczących kształtowania stosunku społeczeństwa do języka⁴. Inna definicja wskazuje na cel, który polityka językowa ma osiągnąć: zespół środków podejmowanych w celu wywołania zaplanowanych zachowań społecznych w dziedzinie języka.⁵ Wydaje się więc ważnym

² F. Rosi-Landi: *Jeziik kao rad i kao tržište*. „Rad” Belgrad, 1982, str. 21.

³ Por. E. Tokarz: *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*. Katowice 2001

⁴ Por. H. Kurkowska: *Polityka językowa a różnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny*. W: *Socjolingwistyka 1*, Katowice 1977.

⁵ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 1993, s. 408-409.

celem kształtowanie w społeczeństwie takich postaw wobec języka, które wypływają z traktowania go jako wartości nadrzędnej. Działania do tego prowadzące polegają m.in. na umiarkowanym interwencjonizmie o charakterze informacyjnym. Jednocześnie celem jest wykształcenie w społeczeństwie akceptacji faktu, że język jako twór żywy ulega ciągłym zmianom, które są nieodzownym elementem jego rozwoju. Wykonawcami polityki językowej powinny być instytucje państwowe i samorządowe wszystkich szczebli a także szkoły, media itp. W czasie istnienia Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii polityka językowa prowadzona była w sposób niekonsekwentny i funkcjonowała na dwóch poziomach: oficjalnym i nieoficjalnym.⁶ Istnienie wielu dwuznaczności w sferze oficjalnej miało również negatywny wpływ na jej prowadzenie.

Wydarzenia pierwszych lat nowego stulecia otworzyły nowe perspektywy przed językiem czarnogórskim, chociaż w dalszym ciągu borykano się z podstawowymi problemami – przykładem może być sytuacja w czarnogórskim szkolnictwie, w którym w 2001 roku 95% podręczników przeznaczonych dla szkół średnich i wyższych napisanych było w dialekcie *ekawskim*.⁷ Rozpad jugosłowiańskiej wspólnoty językowej i spowodowana tym potrzeba unormowania własnego języka była tym ważniejsza, im bardziej ma się na uwadze fakt, że żadna działalność związana z językiem na tym obszarze nie miała wyłącznie wymiaru naukowego – zagadnienia języka zawsze reprezentowały szersze problemy społeczne i polityczne.

Bośniacy, Chorwaci, Serbowie i Czarnogórcy oficjalnie używali języka opartego na sztokawskiej podstawie dialektalnej, który nigdy w historii nie uzyskał wspólnej – powszechnie akceptowalnej – nazwy. I chociaż przez większą część XX wieku mówiono o języku *serbsko-chorwackim* / *chorwacko-serbskim*, to Chorwaci nazywali go *chorwackim* a Serbowie *serbskim*. Również w Bośni od początku XX wieku istniała tendencja do nazywania używanego tam języka bośniackim. W Czarnogórze w pewnych okresach historycznych funkcjonowała nazwa język czarnogórski. Wspomina o nim również Vuk Karadžić, pisząc w 1837 roku, że francuski pułkownik Vijala de Somijer mówił o języku czarnogórskim jako o dialekcie greckim. Pół wieku później Lubomir

⁶ Por. B. Oczkova: Wpływ polityki językowej w Jugosławii na normę języka chorwackiego. W: *Bulletin de la société polonaise de linguistique*. Fasc LVIII 2002.

⁷ Por. M. Nikčević: Jezik između domovine i stranputica. W: *Ogledi / studije / susreti. Apologetika crnogorskog jezika*. HCDP Croatica-Montenegrina RH. Osijek 2004, s. 20.

Nenadović stwierdza, że język którego się używa w Czarnogórze jest odmienny od używanego w Nowym sadzie i Belgradzie.

Na obszarze południowosłowiańskim istnieje wspólny słowiański system językowy, którego socjolingwistyczne podsystemy funkcjonują jako standardy narodowe, wzmacniając tym samym tożsamość ich użytkowników. Mamy więc jeden językowy system shtokawski i kilka odrębnych standardów językowych. Zarówno Bośniacy, Chorwaci jak Serbowie i Czarnogórcy urzędowo nazywają swój język zgodnie z nazwą narodu i państwa w którym żyją. Wydaje się, że sytuacja taka najlepiej odzwierciedla współczesne tendencje i stanowi rozwiązanie kompromisowe – tak potrzebne we wciąż jeszcze trudnej sytuacji społeczno-politycznej na Bałkanach.

Przemysław BROM

CONTEMPORARY EUROPEAN LANGUAGE TENDENCIES ON THE BASIS OF THE MONTENEGRIN LANGUAGE

Summary

Transformations which took place on the political map of Europe over the last two decades made it difficult to construct the structures of new nations with ethnic diversification, not equal economic conditions and the whole scope of other difficulties. Extremely interesting are attempts of forming a program of developing national awareness in the new countries (also in those which regained independence after a period of constituting a part of a bigger country system).

Special interest provoke attempts to form a programme of developing national awareness of Montenegrans since existence of the formal language is one of the most important elements of constructing a community. When languages are similar, the name itself plays an important role in creating ties within a group. The psychological aspect of using the name of the language in schools, in the street, at home and at work are considered significant as they influence the feeling of cultural difference of the group.

The present situation in the region of shtokav dialects, with the common Slavic language system, which sociolinguistic subsystems function as national standards, seems to be the solution best illustrating the contemporary language tendencies in the Balkans.

Bibliografija:

Brom. P.: Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny. Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2007.

Crnogorski jezik u javnoj upotrebi. Zbornik saopštenja s okruglog stola. Crnogorski PEN Centar, Podgorica 2002.

Crnogorski jezik bio bi najbolje rješenje, W: *Pobjeda*, 21.10, 2006

Dalewska-Greń, H.: Języki słowiańskie. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002

Đurović. Ž.: *Crnogorski književni/standardni jezik u dijahroniji i sinhroniji*. W: *Štokavski književni jezici u porodici slovenskih standardnih jezika*. Crnogorski P.E.N. Centar. Podgorica 2004

Jezici kao kulturni identiteti na području bivšega srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika. Crnogorski PEN centar, Cetinje 1998

Jezik kao domovina. Deklaracija Crnogorskog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika. Doclea, br. 3. Podgorica 1994

Kovačević, M.: *Jedan ili tri jezika?* Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. W: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*. Sarajevo 2001

Kurkowska, H.: Polityka językowa a zróżnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny. W: *Socjolingwistyka I*, Katowice 1977

Molas J: Chorwacka dyskusja o statusie i nazwie języka, W: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* nr 40\2005, Warszawa

Nikčević, M.: *Ogledi / studije / susreti. Apologetika crnogorskog jezika*. HCDP Croatica-Montenegrina RH. Osijek 2004

Nikčević, V.: *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. Tom I, Matica crnogorska, Cetinje 1993

Nikčević, V.: *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. Tom II Od 1360 do 1995 godine, Matica crnogorska, Cetinje 1997

- Nikčević, V.: *Crnogorski pravopis*. Crnogorski PEN centar, Cetinje 1997
- Nikčević, V.: *Piši kao što zboriš. Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika*. CDNK Podgorica, 1993
- Nikčević, V.: *Status i problemi crnogorskog jezika*. Doclea, br. 2, Podgorica 1994
- Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*. Zbornik radova. Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje. Cetinje 2005
- Oczkova, B.: Wpływ polityki językowej w Jugosławii na normę języka chorwackiego. W: *Bulletin de la société polonaise de linguistique*. Fasc LVIII 2002.
- Oczkova, B.: Zagadnienia sporne w językoznawstwie chorwackim i serbskim po rozpadzie języka serbsko-chorwackiego. W: *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*. Kraków 1999
- Rosi-Landi, F.: *Jezik kao rad i kao tržište*. „Rad” Belgrad, 1982
- Spagińska-Pruszk, A.: *Język-naród-państwo (dylematy językowe narodów Jugosławii)* W: Riječ, god.11, sv.1, Rijeka, 2005
- Spagińska-Pruszk, A.: *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 1997
- Tokarz, E.: Dynamika rozwoju języków słowiańskich końca XX w. W: *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*. Red. B. Zieliński. Wyd. Naukowe PAN. Poznań 2002
- Tokarz, E.: Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego. W: *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, Katowice 1998
- Tokarz, E.: Mit wspólnoty Słowian południowych i jego konsekwencje (na przykładzie narodów dawnej Jugosławii). W: *Rozpad mitu i języka?* Katowice 1992
- Tokarz, E.: Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*. Katowice 2001
- Ustav Republike Crne Gore*, 12. 10. 1992